



The use of the pedagogical heritage of Abdulla Avloni in the moral education of students

Shuhrat HAMROYEV¹, Gulrux DO'LANOVA²

Karshi State University

ARTICLE INFO

Article history:

Received February 2021

Received in revised form

28 March 2022

Accepted 20 April 2022

Available online

15 May 2022

Keywords:

“Adibisony”,
“Stories calling for
knowledge”,
“Hadjaj and dervesh”,
“A stingy’s garden will not
grow”.

ABSTRACT

The article discusses the possibilities of the pedagogical heritage of Abdulla Avloni in the moral education of students. Abdulla Avloni’s views on education have been studied in many of his works, their influence on the education of today’s youth has been studied.

2181-1415/© 2022 in Science LLC.

DOI: <https://doi.org/10.47689/2181-1415-vol3-iss4/S-pp78-83>

This is an open access article under the Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.ru>)

Talabalarni axloqiy tarbiyalashda Abdulla Avloniy pedagogik merosining imkoniyatlari

ANNOTATSIYA

Kalit so'zlar:

“Adibi soniy”,
ilm-u ma’rifatga da’vat
qiluvchi hikoyalar,
“Hajjoj ila darvesh”,
“Baxilning bog’i ko’karmas”.

Maqolada talabalarni axloqiy tarbiyalashda Abdulla Avloniy pedagogik merosining imkoniyatlari masalasi yoritib berilgan. Abdulla Avloniyning ko’plab tarbiyaga oid asarlaridagi uning qarashlari va ulardan bugungi kunda yoshlar tarbiyasiga ta’sir imkoniyatlari o’rganildi.

Использование педагогического наследия Абдуллы Авлони в нравственном воспитании учащихся

АННОТАЦИЯ

Ключевые слова:

«Адиби сони»,
«Истории призывающие к
знаниям»,
«Хаджаж и дервиш»,
«Сад бахила не вырастет».

В статье освещен вопрос использования педагогического наследия Абдуллы Авлони в нравственном воспитании учащихся. Во многих работах Абдуллы Авлони по воспитанию изучались его взгляды и возможности их влияния на воспитание молодежи сегодня.

¹ Senior Lecturer at Karshi State University. E-mail: sh.hamroev@mail.ru.

² Master, Karshi State University. E-mail: g.dulanova@mail.ru.

KIRISH

O'zbek pedagogikasi tarixida yangi usul maktabi tarafdorlari harakati, ularning boy pedagogik merosi muhim ahamiyatga ega bo'lib, bunda, shubhasiz, Abdulla Avloniyning pedagogik asarlari o'ziga xos o'ringa ega.

Uning "Turkiy guliston yoxud axloq", "Adabiyot", "Birinchi muallim", "Ikkinchi muallim", "Uchinchi muallim", "Hisob", "Tarixi anbiyo", "Maktab jug'rofiyasi" kabi darsliklari; "Pinak", "Advokatlik osonmi?", "Biz va siz" kabi dramalari Turkiston o'lkasi xalqlari o'rtasida ma'lum va mashhur bo'lgan. Avloniyning yuqorida ta'kidlab o'tilgan darsliklarining ba'zilari bir necha marta nashr qilingan bo'lsa, ba'zilari qo'lyozma holicha qolib ketgan.

Abdulla Avloniy darsliklaridagi badiiy matnlar talabalarga ta'lim berish bilan birga tarbiya, asosan, axloqiy tarbiya berishda muhim ahamiyatga ega. Axloqqa Avloniy quyidagicha ta'rif beradi: "Insonlarni yaxshilikka chaqirguvchi, yomonlikdan qaytarguvchi bir ilmdur. Yaxshi xulqlarning yaxshiligini, yomon xulqlarning yomonligini dalil va misollar ila bayon qiladurgan kitobni axloq deyilur».

ASOSIY QISIM

Abdulla Avloniyning fikricha, insonlarga eng muhim, ziyoda sharaf, baland daraja berguvchi narsa axloq tarbiyasidir. Abdulla Avloniy inson xulqini ikkiga: yaxshi va yomon xulqlarga bo'ladi: "Axloq ulamosi insonlarning xulqlarini ikkiga bo'lmishlar: agar nafs tarbiyat topib, yaxshi ishlarni odat qilsa, yaxshilikka tavsif bo'lub, "yaxshi xulq"; agar tarbiyasiz o'sub, yomon ishlarni ishlaydurgan bo'lub ketsa, yomonlikka tavsif bo'lub, "yomon xulq" deb atalur".

Abdulla Avloniydan axloqiy tarbiyaga oid boy pedagogik meros qolgan. Biz ilmiy-tadqiqot ishimizning o'ziga xos xususiyatlaridan kelib chiqib, uning she'r va hikoyalardan talabalarni axloqiy tarbiyalash imkoniyatlariga ko'ra quyidagi yo'nalishlarga ajratdik:

- vatan, vatanparvarlik;
- do'stlik, o'rtoqlik;
- rostgo'ylik;
- ustoz, ota-ona va qavm-u qarindoshlarga hurmat;
- ilm-u ma'rifatga da'vat;
- sabr, qanoat;
- saxovat.

Vatan, vatanparvarlik haqidagi she'r va hikoyalar. XX asr boshlarida vatan, vatanparvarlik haqida ko'plab badiiy hamda pedagogik asarlar yozildi. Bular ichida Abdulla Avloniyning vatan, vatanparvarlik haqidagi merosi o'ziga xos o'ringa ega bo'lib, u hozirgi kunda ham o'z ahamiyatini yo'qotgani yo'q. Abdulla Avloniyning 1912 yilda nashr qilingan "Turkiy guliston yoxud axloq" asarida vatan, vatanparvarlik, o'z yurtiga sadoqat va sodiqlik haqidagi "Vatanni suymak" bobida shunday yozadi: "Har bir kishining tug'ulub o'skan shahar va mamlakatini shul kishining vatani deyilur. Har kim tug'ulgan, o'sgan yerini jonidan ortiq suyar...

Biz turkistonliklar o'z vatanimizni jonimizdan ortiq suydigimiz kabi arablar Arabistonlarini, qumlik, issig' cho'llarini, eskimo'lar-shimol taraflarini, eng sovuq qor va muzlik yerlarini boshqa yerlardan ziyoda suyarlar. Agar suymasalar edi, havosi yaxshi, tiriklik oson yerlarga o'z vatanlarin tashlab, hijrat qilurlar edi".

Talabalarni axloqiy tarbiyalashda Abdulla Avloniyning "Bahor", "Yoz", "Kuz", "Qish" she'rlari; o'quvchilarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalashda esa "Vatan" hamda "Hijron so'zi" she'rlari, ayniqsa, diqqatga sazovor.

Bizningcha, bunga asosiy sabablar:

- “Vatan” hamda “Hijron so’zi” she’rlari bevosita ilm oluvchilarga atab yozilgan;
- bu she’rlar ilm oluvchilarning bilim darajasiga, dunyoqarashiga, yoshi, ruhiy holatlariga mos keladi;
- she’rlardagi ma’no va mazmun sodda, ravon tilda bayon qilingan;
- bu she’rlarning yozilganiga yuz yilga yaqin vaqt bo’lsa-da, ular hozirgi adabiy tilimizga mosligi bilan alohida ajralib turadi.

Abdulla Avloniyning vatan, vatanparvarlik ruhida yozilgan hikoya va she’rlari XX asr boshlaridagi pedagogik fikrlarni o’rganishda muhim ahamiyatga ega bo’lib, ulardan talabalarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalash imkoniyatlari beqiyosdir.

Talabalarda do’stlik, o’rtoqlikni tarbiyalash. “Turkiy guliston yoxud axloq” asarining bir bobi “Munislik” deb nomlangan. Unda “Munislik deb har kim o’z tengi, maslakdoshini topub, ulfat bo’lmakni aytilur. Dunyoning lazzati sodiq do’stlar ila suhbat qilmoqdan iboratdur”,– deb ta’kidlangan. Bu bobda do’st ikki xil – sodiq, chin va nodon, yolg’on bo’lishi, ularning bir-biridan farqi, tafovutlarini ko’rsatib, yolg’on, nodon do’stdan uzoqroq yurish, ehtiyot bo’lish, chin va sodiq do’stlar qanday bo’lishi lozimligi ta’kidlab o’tilgan. Abdulla Avloniy “qissadan-hissa” usulidan unumli foydalangan. Bunda Sharq, xususan, o’zbek xalq folkloridan, Sharq klassiklarining she’rlaridan va, albatta, Hadisi Sharif namunalaridan ijodiy ravishda foydalangan. Ba’zi hollarda o’zi ham she’r bitgan. “Munislik” bobida quyidagi she’r qissadan-hissa tarzida keltirib o’tilgan:

Yaxshi do’st aybi yor-u do’stini,
Ko’zgudek ro’baro’sida so’zlar.
Yomon o’rtog’ tarog’cha ming til ila,
Orqadan birmalab terib so’zlar.

Abdulla Avloniy deyarli barcha darsliklarida ilm oluvchilarning do’stlik, o’rtoqlik fazilatlarini o’stirishga katta e’tibor bergan. Chunonchi, “Birinchi muallim” darsligidagi “Ittifoq”, “Ikkinchi muallim” darsligidagi “Yolg’on do’st”, “Ayiqlarning do’stligi” hikoyatlari bunga yaqqol misol bo’la oladi. “Turkiy guliston yoxud axloq” asaridagi “Nifoq” bobida; “Birinchi muallim” darsligidagi “Yaxshilik erda qolmas”, “Arslon ila Ayiq”, “Xo’roz ila Bo’ri”, “Ahmad ila otasi”, “Ko’r ila cho’loq” hikoyalarida ham do’stlik, o’rtoqlik haqidagi fikrlar mavjud.

Rostgo’ylikni tarbiyalash. O’zbek xalqi yoshlarda rostgo’ylikni tarbiyalashga juda katta e’tibor bilan qaragan. Abdulla Avloniyning pedagogik merosida to’g’ri so’zlash, rost gapirish haqidagi she’r va hikoyalar anchagina bo’lib, “Turkiy guliston yoxud axloq” asaridagi “Haqqoniyat”, “Kizb” boblari, bolalarga atab yozilgan “Yolg’onchi cho’pon” she’ri bunga yaqqol misol bo’la oladi. Abdulla Avloniy haqqoniyatga, to’g’ri so’zlashga quyidagicha ta’rif beradi: “Haqqoniyat deb ishda to’g’rilik, so’zda rostlikni aytilur. Inson bo’stoni salomatga, gulzori saodatga haqqoniyat yo’li ila chiqar. Insoniyatning ildizi o’lan rahmdillik, haqshunoslik, odillik kabi eng yaxshi sifatlarning onasi haqqoniyatdur”.

Avloniyning fikricha, haqqoniyat ikki turga bo’linadi: ishda haqqoniyat, ishda to’g’rilik hamda so’zda to’g’rilik. Aql egalari, vijdon sohiblari har doim ko’rgan va bilganlarini, haqiqatni va to’g’risini so’zlaydilar. Ishda to’g’rilik birovning nafsigaga, moliga xiyonat qilmaslikdir. So’zda to’g’rilik har doim rost so’zlamolikdir. Aqlli, vijdonli inson yuqoridagilarga amal qiladi.

Rostgo’ylikning teskarisi bu yolg’onchilikdir. Yolg’on so’zni Avloniy kizb deb ataydi. Yolg’onchi kishilarni esa kazzob deb nomlaydi. Oqil va diyonatli kishilarga yolg’on so’zlardan tillarini saqlamoq bilan birga avlodlarini yolg’onga odat qildirmasdan tarbiya qilmoqlari eng muqaddas insoniy vazifalardan hisoblanadi.

Xalq og'zaki ijodi badiiy-pedagogik asarlarga muhim ta'sir ko'rsata olishini biz bir qator pedagoglarning ta'limiy-axloqiy asarlarida ko'rishimiz mumkin. Chunonchi, Abdulla Avloniyning pedagogik merosi bunga yaqqol misol bo'la oladi. Xalq og'zaki ijodi ta'sirida Abdulla Avloniy bir qator she'rlar yozgan. Ulardan boshlang'ich sinf o'quvchilarini rostgo'ylik ruhida tarbiyalashda foydalanish mumkin. "Yolg'onchi cho'pon" she'ri shular jumlasidandir.

Sabr, qanoatlilikni tarbiyalash. Abdulla Avloniyning pedagogik merosida sabr, qanoat haqidagi hikoya va she'rlar ko'plab uchraydi. Ayniqsa, "Turkiy guliston yoxud axloq" asaridagi "Sabr" bobi; "Birinchi muallim" darsligidagi "Taqsim", "Ochko'zlik", "Arslon ila Ayiq" kabi hikoyalar bunga yaqqol misol bo'la oladi. Avloniy sabrga ta'rif berib, shunday yozadi: "Sabr deb boshimizga kelgan balo va qazolarga chidamli bo'lmakni aytilur. Har bir ishda sabr va sovuqqonlik ila harakat qilmak lozimdur". Har bir kishi har bir ishda sabr va sovuqqonlik bilan harakat qilishi lozim. Har ishda sabr va matonat, qanoat bilan faoliyat ko'rsatilsa, o'sha odam o'z maqsadiga tinch va rohatda borib etar, uning farog'atini ko'rar. Kishi shoshqaloqlik bilan ish yuritsa, o'z maqsadiga etishi g'oyat mushkuldir. Abdulla Avloniy "Sabr" bobida nafsni tiyish, oziga qanoat qilish fikrini ilgari suradi.

Abdulla Avloniyning xalqni *ilm-u ma'rifatga da'vat qiluvchi ilmli, bilimli* bo'lishga chaqiruvchi she'r va hikoyalari axloqiy tarbiyaning muhim vositasidir. "Turkiy guliston yoxud axloq" darsligidagi "Ilm", "Aqsomi ilm", "Fatonat", "Hifzi lison", "Jaholat", "Haqqoniyat" boblarida bu masalaga batafsil to'xtalib o'tadi. Avloniyning fikricha, ilm deb o'qimak, yozmakni yaxshi bilmak, har bir kerakli narsalarni o'rganmakni aytilur. Millat kelajagi, taraqqiysi yoshlarning ilm va ma'rifatga, hunar va san'atiga bog'liqdir. Avloniy pedagogik ijodida ilm-u ma'rifatga da'vat qiluvchi she'rlar muhim o'rin egallaydi. Shuni alohida ta'kidlab o'tish joizki, shoirning "Adabiyot yoxud milliy she'rlar" to'plamiga kirgan aksariyat she'rlardan o'quvchilarni axloqiy tarbiyalash maqsadida foydalanish mumkin. Shu sababli biz Abdulla Avloniyning "Adabiyot yoxud milliy she'rlar" to'plamiga kirgan ilm-u ma'rifatga da'vat qiluvchi she'rlarini:

- talabalarni axloqiy tarbiyalash imkoniyatlari keng bo'lgan jihatlar;
- yuqori sinf o'quvchilarini axloqiy tarbiyalash imkoniyatlari mavjud bo'lgan she'rlar;
- boshlang'ich sinf o'quvchilarini axloqiy tarbiyalash imkoniyatlari mavjud bo'lgan she'rlarga bo'ldik.

Talabalarni axloqiy tarbiyalashda Abdulla Avloniyning ilm-u ma'rifatga doir bir qator she'rlari va hikoyalari mavjud. Ayniqsa, "Maktab", "Maishatimizdan bir manzara", "Istiqboldan orzularim", "Maktaba targ'ib", "Saodat shundadur", "Jaholat"; "Ikkinchi muallim" darsligidagi "Maktab", "Bog'cha", "Bolalar bog'chasi", "Maktabga da'vat", "Ilmsizlik balosi", "Maktab bolasi", "Yalqov shogird tilidan", "Yalqov" kabi she'rlari diqqatga sazovordir. Bu she'rlarda talabalarini axloqiy tarbiyalash imkoniyatlari mavjud bo'lib, bizningcha, bunga asosiy sabab quyidagilar:

- ular ilm oluvchilarining yoshi, bilim darajasiga mos ravishda sodda, oddiy tilda yozilgan;
- yoshlarni savodli, bilimli, ilmli qilishga katta ahamiyat berganligi muhim ahamiyat kasb etganligi bilan alohida diqqatga sazovor;
- ilm-u ma'rifat haqidagi she'r va hikoyalarda xalqimizning urf-odatlarini, an'analari va qadriyatlarini alohida e'tiborga olinganligi;

- ilm-u ma’rifatga da’vat qiluvchi islom ahkomlaridan keng foydalanilganligi;
- o’zbek xalq pedagogikasiga asoslanilganligi;
- sharq donishmandligining boy pedagogik merosi ta’sirida yozilganligidadir.

Abdulla Avloniy *ota-onani e’zoz qilishga* undovchi bir qator hikoya va she’rlar yozib qoldirgan. Ayniqsa, “Turkiy guliston yoxud axloq” asaridagi “Tarbiyaning zamoni”, “Itoat”; “Adabiyot yoxud milliy she’rlar” asaridagi “Oila munozarasi”, “Mardikorlar ashulasi”, “Onasining o’g’liga aytgan so’zlari”, “O’g’lining onasiga aytgan so’zi”, “Xotuniga aytgan so’zi”; “Ikkinchi muallim” darsligidagi “Aqli bog’bon”, “Ahmad ila otasi”, “Soqi ila onasi” kabi she’r va hikoyalari shular jumlasidandir. Ota-onani hurmat qilmoq lozimligi, ularga itoat qilish insonlarga xos eng yaxshi fazilatlardan hisoblanishi haqida Avloniy “Turkiy guliston yoxud axloq” asaridagi “Itoat” bobida shunday yozadi: “Itoat” deb bo’ysunmakni aytilur... Ota-ona, ustod, muallim kabi o’zidan ulug’ kishilarga bo’ysunib itoat qilmak eng yaxshi sifatlardandur”.

“Oila munozarasi” she’ri o’g’lini ilm-u ma’rifatli, bilimli bo’lishini xohlovchi ota hamda o’g’lining bilimsiz qolishini xohlovchi johil ona o’rtasidagi bahs haqida boradi.

Bundan tashqari, “Mardikorlar ashuvlasi” asarida ota-onani hurmat qilish, e’zozlash haqida muhim fikrlar bor. Abdulla Avloniyning “Ikkinchi muallim” darsligida ham bu mavzudagi hikoyalar anchagina bor, ulardan biri ota nasihatiga amal qilib, boyib ketgan o’g’il haqidagi “Aqli bog’bon” hikoyasidir.

Saxiylik, saxovatpeshalik xalqimizning qon-qoniga singib ketgan fazilatlardan biridir. Abdulla Avloniy ham ko’plab pedagoglar kabi saxiylik haqida hikoya va she’rlar yozib qoldirgan. Shulardan biri “Ikkinchi muallim” darsligidagi “Saxiylik” hikoyasidir.

Olihimmatlik haqida Abdulla Avloniy “Turkiy guliston yoxud axloq” asarida shunday yozadi: “Olihimmat deb din va millatga foydali ishlarni mol va jon ila ishlamakni aytilur.

XULOSA

“Himmat shunday bir olijanob fazilatdurki, insoniyatning koni, yaxshi xulq sohiblari karim sifatlik, rahm tabiatlik bo’lur. O’z jinsining avlodidan har vaqt yordamini ayamas. Xayr-u saxovatlik ishlardan o’zini tortmas. Pul va molini millat yo’lida sarf etmakdan qizg’anmas, olihimmat kishi soyasi latif, mevasi laziz daraxt kabiturki, bu soyaga yaqin bo’lgan kishilar har vaqt foydalanurlar”, – Avloniy fikrini davom qildirib, olihimmat insonlarda vijdon mavjuddir degan g’oyani ilgari suradi.

Saxiylikning qarama-qarshisi baxillikdir. Abdulla Avloniy “Ikkinchi muallim” asarida “Baxillik” hikoyasini keltirgan. Unda baxil kishining hech qachon bog’i ko’karmasligini ta’kidlaydi.

Yuqoridagilardan ko’rinib turibdiki, Abdulla Avloniyning pedagogik asarlari vositasida talabalarni axloqiy tarbiyalash uchun keng imkoniyatlar mavjud.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO’YXATI:

1. Qosimov B. (2002). Milliy uyg’onish. T.: “Ma’naviyat”, – B. 400.
2. Qosimov B., Yusupov Sh., Dolimov U. va boshqalar. (2004). Milliy uyg’onish davri o’zbek adabiyoti. T.: “Ma’naviyat”, – B. 464.
3. Hamroyev Sh.E. (2021). Boshlang’ich sinflarda jadidlar merosidan foydalanish. Monografiya. Qarshi: “Fan va ta’lim”, – B. 216.
4. Орипова Н.Х., & Туропова М.С. (2021). Основные виды занятий для детей дошкольного возраста. Экономика и социум, (1-2), 291–294.

5. Munavvarqori Abdurashidxon o'g'li. (1912). Adibi soniy. Toshkent: G'ulom Hasan Orifjonov litografiyasi, – B. 48.
6. Орипова Н.Х., & Ражабова Х.Х. (2015). Исторические источники воспитания преданности Родине. Молодой ученый, (6), 666–668.
7. Shuhrat H. (2022). Boshlang'ich sinf o'quvchilarida tabiatga oid g'oyalarni shakllantirishda "Boburnoma" asaridan foydalanish. Барқарорлик Ва Етакчи Тадқиқотлар Онлайн Илмий Журнали, 528–530.
8. Орипова Н.Х., & Мухаммадиева А. (2013). Способы обучения креативности детей дошкольного возраста. Science and world, 50.
9. Hamroyev Sh.E., Karimov B.P., Muhammadiyev Sh.M. (2021). Jadidlarning darsliklaridagi badiiy matnlar asosida boshlang'ich sinf o'quvchilarini axloqiy tarbiyalash. Monografiya. Qarshi: "Fan va ta'lim". – B. 186.
10. Орипова Н., & Нарзиева Л. (2020). Социально-исторические и педагогические проблемы овладения профессией. Экономика и социум, (12-1), 868–871.
11. Орипова Н.Х., & Собирова Н.З. (2013). Смысл и сущность понятия убеждения. Science and world, 45.
12. Орипова Н., & Неъматова С. (2021). 7 yoshli bolalar xulq atvoridagi salbiy o'zgarishlarning kelib chiqish sabablari va omillari. Общество и инновации, 2(4/S), 182–186.